

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Het vestigingspatroon van lakenhandelaren, drapiers en wevers in textielstad Leiden 1498-1748

Oosten, R.M.R. van

Citation

Oosten, R. M. R. van. (2020). Het vestigingspatroon van lakenhandelaren, drapiers en wevers in textielstad Leiden 1498-1748. *Bulletin Knob*, 119(3), 38-51.
doi:10.7480/knob.119.2020.3.691

Version: Publisher's Version

License: [Creative Commons CC BY 4.0 license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3203978>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

HET VESTIGINGSPATROON VAN LAKENHANDELAREN, DRAPIERS EN WEVERS IN TEXTIELSTAD LEIDEN 1498-1748

ROOS VAN OOSTEN

LEIDEN ALS CENTRUM VAN TEXTIELNIJVERHEID

Vanaf het ontstaan van Leiden speelde de textielnijverheid in de stad een belangrijke rol. Geschat wordt dat in de vroegmoderne tijd misschien wel meer dan twee derde van de beroepsbevolking in deze bedrijfstak werkzaam was.¹ Terwijl in Leiderdorp weven, vollen en andere bewerkingsstappen van wol tot laken door dezelfde textielwerker mochten worden uitgevoerd,² was zo'n productieproces in één hand in het nabijgelegen

Leiden volstrekt ondenkbaar. In Leiden was het lakenbedrijf georganiseerd als huisnijverheid met een ver doorgevoerde arbeidsdeling: weven gebeurde door de wever en vollen door de voller. De halffabricaten en eindproducten waren vervolgens aan een strenge controle onderworpen.³ Deze keuring vond vooral plaats in de zogenoemde hallen.

Tot omstreeks 1580 werd de textielnijverheid in Leiden aangeduid als 'oude draperie', daarna als 'nieuwe draperie'. Kenmerk van de nieuwe draperie was dat niet langer hoofdzakelijk wol werd gebruikt, maar wol in combinatie met linnen, katoen en zijde.⁴

Onderzoek heeft aangetoond dat de scheiding tus-

▲ 1. Isaac Claesz. van Swanenburg, *De Leidse Stedenmaagd met de Oude en de Nieuwe Neringhe*, 1596-1601 (Museum De Lakenhal, Leiden)

sen de oude draperie en de nieuwe draperie misschien minder scherp te trekken is dan werd voorgesteld.⁵ Dat neemt niet weg dat de overgang met het schilderij *De Leidse stedemaagd met de oude en de nieuwe neringhe* (1596-1601) van Isaac Claesz van Swanenburg (1537-1614) als een glorieus moment de Leidse geschiedenis is ingegaan (afb. 1).

De verbreding van de productie werd ingegeven door de vestiging van honderden, zo niet duizenden geloofsvluchtelingen uit de Zuidelijke Nederlanden. Die omslag betekende voor Leiden het einde van een recessie en het begin van een grote economische en demografische groei. Ook het eindproduct zelf veranderde: saai, een verzamelbegrip voor verschillende soorten lichtere weefsels die soepeler aanvoelden dan het zwaardere oude Leidse laken, werd in korte tijd het succesproduct.⁶

Naar de Leidse textielnijverheid is veel onderzoek gedaan. De ruim 1200 pagina's tellende *Geschiedenis van de Leidsche lakenindustrie* en de bijbehorende zesdelige bronnenpublicatie door N.W. Posthumus zijn een goudmijn.⁷ 'It's all in Posthumus', vatte Leo Noordgraaf het eens kort samen.⁸ Waar Posthumus echter geen aandacht aan besteedde, is de vraag of textielwerkers in de oude en de nieuwe draperie een ruimtelijke clustering in het stadsgebied kenden. Aanvullend onderzoek aan de hand van straatnamen helpt ons vaak ook niet echt verder. De meeste steden hebben weliswaar straatnamen die suggereren dat er ooit van een beroepsclustering sprake is geweest, zoals Vollersgracht, Plotersgracht of Wittelertouwerstraat, maar afgaan op die aanduidingen alleen blijkt bedrieglijk te zijn. Aan de Vollersgracht in Leiden bijvoorbeeld, die tot ver in de zeventiende eeuw als zodanig werd aangeduid, woonden al in 1498 bijna geen vollers meer.⁹ Ook uit andere steden is bekend dat straatnamen statisch waren en op een gegeven moment de sociaaleconomische realiteit niet meer weerspiegelden.

Maar hoe kan onderzoek naar en duiding van de clustering van ambachtslieden dan wel vorm krijgen? Voordat ik mijn eigen onderzoek naar vestigingspatronen van textielberoepen in Leiden introduceer, wil ik eerst ingaan op het internationale onderzoek naar vestiging van beroepsgroepen in de stad.

INTERNATIONAAL ONDERZOEK NAAR VESTIGINGSPATRONEN

Terwijl de ruimtelijke spreiding van welstand in de stad in het verleden vaker is onderzocht, heeft studie van de ruimtelijke spreiding van beroepen in mindere mate in de belangstelling gestaan.¹⁰ Dat is opmerkelijk, omdat er in de literatuur dikwijls op wordt gewezen dat de middeleeuwse stad zich kenmerkte door een sterke beroepsclustering.¹¹ Dat het onderwerp minder aandacht heeft gekregen, betekent natuurlijk niet dat er geen grote stappen zijn gezet. Met

name het onderzoek naar Norwich, Antwerpen, Londen, Bologna en Straatsburg wil ik hier noemen. Het onderzoek naar de clustering van beoefenaren van bepaalde beroepen in de stad bestaat meestal uit twee delen: een inventarisatie van voorkomen en clustering van beroepen op bepaalde plekken, en een minder of meer overtuigende verklaring voor dit fenomeen. Laten we eerst naar de clustering als zodanig kijken.

Carole Rawcliffe heeft haar onderzoek over Norwich gepubliceerd in haar veelgeprezen boek *Urban Bodies*.¹² Zij vertelt hierin hoe middeleeuwse stadsbesturen initiatieven ontplooiden om de stedelijke gemeenschap gezond te houden. Als een van de weinigen heeft zij haar bevindingen verbeeld in een plattegrond, waarop behalve waterwegen en belangrijke markten en bouwwerken ook beroepsclusters zijn aangegeven. Welke historische bronnen ten grondslag liggen aan deze cartografische 'occupational topography' is voor de lezer overigens niet geheel duidelijk.

Voor Antwerpen slaagde Tim Bisschops erin om aan de hand van ontsloten transportregisters voor tien verschillende beroepen een clustering aan te tonen omstreeks het jaar 1400 (van 1395 tot 1404).¹³ Het lokaliseren van tweehonderd beroepen is een prestatie op zichzelf, maar aangezien Antwerpen op dat moment 20.000 inwoners telde is de steekproef klein.¹⁴ Een vergelijking door de tijd heen is nog niet gemaakt.

Justin Colson ging voor de periode tussen 1400 en 1550 de beroepsclustering in Londen na. Hiervoor gebruikt hij beroepsvermeldingen in testamenten.¹⁵ Die bron kent, net als overigens transportregisters en belastingkohieren, de nodige beperkingen. Een ervan is dat voor heel Londen, dat omstreeks 1500 misschien 40.000 inwoners telde, per jaar slechts veertig lokaliseerbare beroepsvermeldingen zijn. Dit euvel loste de auteur op door te werken met schuivende steekproeven van veertig jaar.¹⁶ De steekproef '1400' omvat gegevens uit de periode 1380 tot 1420, de steekproef '1550' gegevens uit de periode 1530 tot 1570. Dat vergroot de steekproef aanzienlijk, maar ook met die kunstgreep blijven de aantallen per beroepsgroep gering.¹⁷

Als we nu naar de verklaringen voor de clustering kijken, dan zien we dat dit aspect bij Rawcliffe voor Norwich aan de orde komt, maar in de publicaties van Bisschops (Antwerpen) en Colson (Londen) onderbelicht blijft. Voor het patroon dat Rawcliffe in kaart brengt, kan de term 'smellscape management' worden gebruikt, de vermijding van (stank)overlast door aanwijzing van vestigingszones. Ververs en leerlooiers waren stroomafwaarts aan de rivier geclusterd, zodat hun afvalproducten direct de stad verlieten. Bovendien waren de stinkende beroepen in de noordoostelijke hoek van de stad gesitueerd, zodat bij de overheersende zuidwestelijke wind de vieze stank de stad werd uitgeblazen.¹⁸ Bisschops wijst er wel op dat vollers en ververs in de nabijheid van de rivier gevestigd waren,

maar de lezer mag zelf invullen of dat stroomaf- of stroomopwaarts was en hieraan een vorm van *smell-scape management* ten grondslag lag.

Colson ziet bepaalde agglomeratievoordelen die de vestiging van dezelfde beroepen bij elkaar oplevert. Dat dit teruggaat op een bepaald natuurlijk voordeel ter plekke wordt echter alleen enkel gesuggereerd voor de *merciers*: handelaren in luxueuze, vaak zijden stoffen. In de eerste helft van de vijftiende eeuw wonen zij vooral rondom de Merciers' Hall. Terecht wijst Colson erop dat mogelijk niet alleen de nabijheid van de hal een rol speelde. Dit ene voorbeeld kan dan ook niet aantonen dat de huis-halafstand een doorslaggevende rol speelde.

Meer aanwijzingen in die richting verschaft een studie van Colin Arnaud. Voor Bologna (1385) en Straatsburg (1427 en 1466), twee middelgrote steden met een vergelijkbare omvang als Antwerpen (respectievelijk 25.000 en 18.000 inwoners) zette hij de verspreiding van beroepen af tegen de locatie van markten en andere topografische elementen.¹⁹ Hij concludeert dat in Bologna de woonplaats van mobiele arbeiders (zij die hun werkplaats niet aan huis hebben) vooral beïnvloed is door welstand, terwijl in Straatsburg beroepsoverwegingen voorop hebben gestaan. Arnaud wijst in dit verband op de woonlocatie van transportarbeiders: voerlieden woonden veelal nabij de Korenmarkt, waar het werk voor het oprapen lag, en schippers langs de rivier waar de schepen afmeerden.²⁰ Kijkend naar de overzichtskaarten lijkt dat alleszins aannemelijk, maar ook hier geldt dat het aantal gelocaliseerde beroepen laag is. De historisch geïnteresseerde lezer mist bovendien achtergrondinformatie over de werkzaamheden van transportarbeiders.

Bovengenoemde publicaties, met hun specifieke merites en lacunes, hebben mij geholpen mijn onderzoek naar het vestigingspatroon van textielarbeiders in Leiden vorm te geven.

TEXTIELNIJVERHEID IN LEIDEN:

DE ONDERZOEKSOPZET

In het navolgende wil ik de stelling onderbouwen dat op bepaalde plekken in Leiden een clustering van textielberoepen bestond en dat de hallen voor de keuring van de stoffen kristallisatiepunten waren voor de vestiging van ambachtlieden in (huur)huizen.²¹ De hal speelde in het productieproces immers een centrale rol: handelaren, keurmeesters en textielwerkers verschenen hier op gezette tijden, al dan niet met een halffabricaat of eindproduct onder de arm. Ervan uitgaande dat men zich in de stad meestal te voet verplaatste, is het te verwachten dat men een korte afstand tussen het woonhuis en de lakenhal (de huis-halafstand) verkoos.²²

De relatie tussen werkplaats aan huis en hal zou theoretisch gezien natuurlijk ook andersom tot stand

kunnen zijn gekomen: dat men in wijken met veel textielnijverheid een keurhal vestigde. Later in mijn betoog zullen we echter zien dat bij voorkeur gebruik gemaakt werd van bestaande hallen en dat bij nieuwbouw de beschikbaarheid van (grote) kavels bouwgrond leidend was.

De behandelde periode 1498-1748 komt voort uit de beschikbaarheid van de benodigde seriële bronnen; soortgelijke bronnen die een langere periode beslaan. Recent zijn namelijk een reeks belastingkohieren en twee volkstellingen uit de periode 1498-1748 ontsloten. Deze kohieren maken het mogelijk na te gaan of er sprake is van een clustering van lakenberoepen rondom de Lakenhal en van saaiberoepen rondom de Saaihal.

Doordat de textielindustrie in Leiden een ver doorgevoerde arbeidsdeling kende nam een groot aantal beroepen aan het productieproces deel. In dit artikel richt ik mij op de lakenhandelaren (lakenkopers, reders en wantsnijders), de drapiers en de wevers. Deze keuze is in de eerste plaats ingegeven door de praktische overweging dat in de gebruikte bronnen, belastingkohieren en volkstellingen, beroepen over een langere periode in voldoende mate moeten voorkomen. Daarbij moest het gaan om beroepen die zich vrij mochten vestigen; dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld vollers en ververs, voor wie in het zeventiende-eeuwse Leiden de locaties door het stadsbestuur waren voorgeschreven.²³

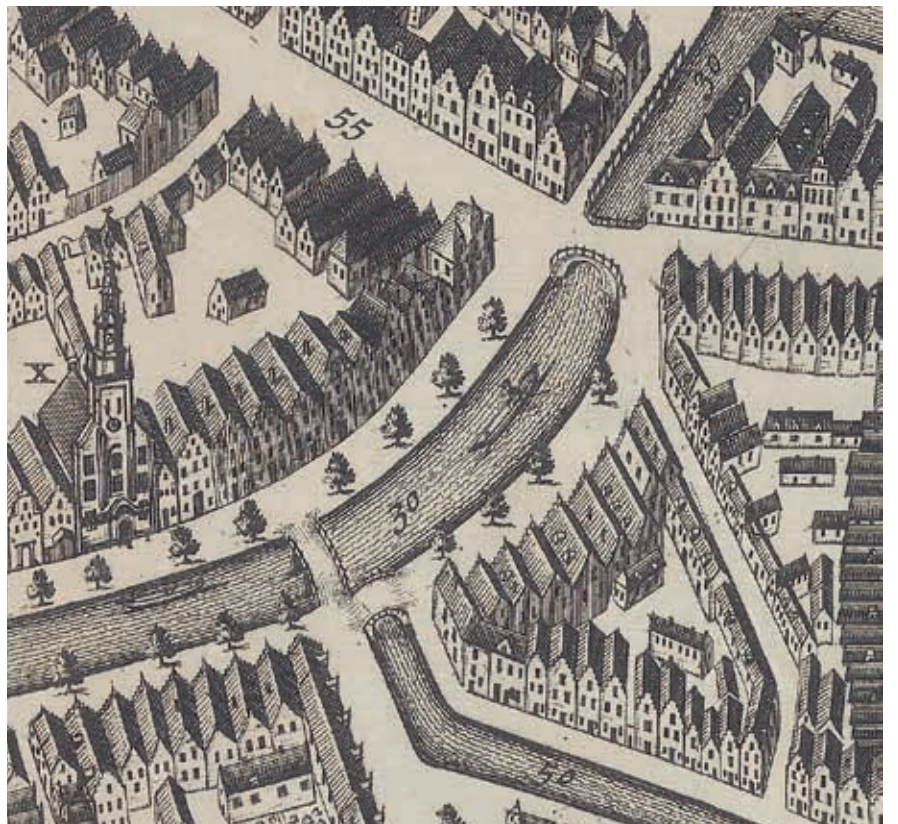
Het relatief vroege beginjaar van het onderzoek en de relatief lange onderzochte periode zijn niet vanzelfsprekend. Het lokaliseren van beroepsgroepen stelt namelijk hoge eisen aan de historische bronnen. Serieële bronnen over een lange periode zijn schaars, vooral vóór 1550. Clé Lesger onderzocht in Amsterdam bijvoorbeeld de locatie van winkels, maar seriële gegevens van vóór 1585 waren niet voorhanden of moeilijk te vinden.²⁴

NERINGEN EN HALLEN

Om lakense stoffen van constante kwaliteit en met een standaardmaat te produceren, was in Leiden van stadswegen een uitgebreid controlesysteem opgezet. De controle op de nering in de textielbranche, zoals de lakennering en de saainering, was georganiseerd vanuit een hal. Posthumus stelt dat 'de leidende gedachte was dat alle stukken "subject aan de hal", moesten zijn'.²⁵ Dit betekende dat fysiek controles op halffabricaten en eindproducten op de hal werden uitgevoerd, maar dat inspecties ook thuis plaatsvonden. Zo werd vermoedelijk de kwaliteit van de wol bij de drapiers thuis gecontroleerd.²⁶ Ook werd bij de wever aan huis gecontroleerd als het weefsel nog in de touwen stond. Dat betekende dat de 'prenter' bij de wever langs ging om onder meer de breedte van het stuk te controleren.²⁷ Na deze keuring, die het prenten werd genoemd,

2a en 2b. Stadsplattegrond door
Christiaan Hagen, 1670;
uitsneden van de Lakenhal aan de
Oude Singel (y) en de Saaihal (x)
aan het Steenschuur
(Erfgoed Leiden en Omstreken)

werd het halffabricaat zowel in de saai- als de laken-nering naar de hal gebracht om door de 'rauwe perse-naars' te worden gezien en nagemeten.²⁸ Posthumus vermeldt niet wie dat moesten doen en de door hem ontsloten bronnen lijken dat ook niet prijs te geven.²⁹ Vermoedelijk waren het de wevers die het rauwe laken naar de hal brachten. De wever zal het laken dan ook weer mee naar huis hebben genomen, waarna de drapier het bij hem ophaalde. Een andere mogelijkheid is dat de wever het bij de drapier bracht. In elk geval was het zaak dat de drapier er de beschikking over kreeg, want het stuk diende bij de volgende deelbewerker terecht te komen.

In de oude draperie was dat proces nog overzichtelijk; er was één hal. In de nieuwe draperie werden echter meerdere lakense stoffen geproduceerd en waren er meerdere hallen. Op het hoogtepunt van de Leidse textielnijverheid waren er zeven neringen en zeven hallen. In de woorden van Posthumus: 'Geen nering zonder hal, geen hal zonder nering'.³⁰ De opdeling in neringen en hallen was strikt in Leiden. Een drapier of wever was niet in algemene zin een drapier of wever, maar hoorde bij een van de neringen. Als hij bijvoorbeeld wenste over te stappen van de saai- naar de lakennering dan diende dit te worden vastgelegd.³¹

Met 'hal' wordt hier niet de vent- of verkoophal bedoeld, maar de 'looihal' waar de lakenloodjes aan het laken werden bevestigd. Hier werd gecontroleerd of de halffabricaten en eindproducten voldeden aan de hoge kwaliteitsstandaarden (afb. 4).³² In de middeleeuwen duidde men het voorleggen van waren ter keuring aan als 'ter paertse' gaan en heette het controleren 'paertsen'.³³ Aanvankelijk stond de 'paertse' (later 'pers', de horizontale stok waarover het laken werd uitgehangen ter inspectie) in het wolhuis, maar vanaf de eerste helft van de vijftiende eeuw tot 1567 was dit 'ufter stede halle' – in het stadhuis aan de Breestraat.³⁴ Daarna vond de keuring plaats in het voormalige Sint Jacobsgasthuis aan het Steenschuur (afb. 2b). Het is onduidelijk of de lakens na het Spaanse beleg van 1574 nog steeds op deze locatie werden gekeurd. De productie van lakens liep toen sterk terug.³⁵ Het is gesuggereerd dat er na het beleg geen volwaardige lakenhal en lakennering meer zouden zijn geweest.³⁶ De bronnen zijn op dit punt onduidelijk, maar een continuering van het Sint Jacobsgasthuis als looihal voor lakens kan niet worden uitgesloten. In 1631 was de productie van wollen lakens in elk geval zo toegenomen dat de capaciteit van de volmolens tekortschoot. In 1639 bestond de behoefte om een nieuwe lakenlooihal te vestigen. Er werden diverse bestaande gebouwen onderzocht, maar deze waren 'nyet suffisant ende groot genoeg' zodat werd besloten een nieuw gebouw op te richten.³⁷ De keus viel op bebouwde percelen aan de Oude Singel (afb. 2a).³⁸ De eigenaar bleek genegen tot verkoop en was bereid binnen zeven weken te verhuizen. De af-

braak van de bestaande panden en de bouw van de Lakenhal verliepen daarna vlot.

Meer helderheid is er wat betreft de Saaihal, die in 1583 werd opgericht. Na een tijdelijk onderkomen in de kerk van het voormalige Nazarethklooster werd de hal in 1589 in het voormalige Sint Jacobsgasthuis gehuisvest.³⁹ De Saaihal en de Lakenhal deelden daarmee vijf decennia (1589-1640) dit gebouw. We moeten ons een hal ook niet voorstellen als een zelfstandig bouwwerk, maar eerder als een zaal in een gebouw.

De dagelijkse aanloop naar de hallen in Leiden moet groot zijn geweest, want de tienduizenden jaarlijks geproduceerde lakens werden meerdere malen aan een keuring onderworpen. Het *Gezicht op de Lakenhal* van Susanna van Steenwijk-Gaspoel uit 1642 toont iets van de bedrijvigheid (afb. 3). In 1671 werd gesproken over honderd of tweehonderd wevers en anderen die dagelijks de hallen bezochten.⁴⁰ De lakens die zij met zich meesjouwen moeten met hun 24 meter lengte flink zwaar geweest zijn.⁴¹

DE RUIMTELIJKE SPREIDING VAN TEXTIELBEROEPEN IN LEIDEN

Om erachter te komen of inderdaad een clustering van textielberoepen nabij de Leidse hallen bestond dienen we eerst de spreiding van deze beroepen over de stad in kaart te brengen. Maar hoe komen we aan de benodigde informatie over Leidse ambachtslieden? Hiervoor zijn de eerder genoemde belastingkohieren en volkstellingen gebruikt. De belangrijkste zijn de Vermogensbelasting 1498, de Tiende Penning van 1557, de Volkstelling van 1581, het Klein Familiegeld van 1674 en de Volkstelling van 1748.⁴²

Belastingbronnen en volkstellingen kennen beperkingen. Zo komen kapitaalkrachtige textielhandelaars er meer in voor dan arme spinners, wevers of volers. De Vermogensbelasting van 1498 is wat dit betreft een uitzondering; in dit kohier werden ook de namen van 'arm, schamel volk' of 'paupers' genoteerd. Dit leert dat naar verhouding de meeste armen in het stadsdeel West (39% van de 345 adressen) en Noord (37% van de 705 adressen) gevestigd waren.

Een tweede beperking van belastingkohieren en volkstellingen is dat lang niet bij alle huishoudens een beroep is genoteerd. De Leidse bronnen zijn nog relatief rijkelijk van beroepsaanduidingen voorzien. Bij de Tiende Penning van 1561 werd bijvoorbeeld bij de helft een beroep vermeld, in de Volkstelling van 1748 zelfs bij 93%. Ter vergelijking: in Amsterdam is in het belastingkohier van de Tiende Penning van 1562 bij slechts 16% van de belastingplichtigen een beroep genoteerd.⁴³ Gezien de beperkingen van de bron, moet dus in gedachten worden gehouden dat de gepresenteerde overzichten niet het totale aantal beroepsuitoefenaars op dat moment aangeven.⁴⁴

Zoals gezegd zijn bij de analyse lakenhandelaren (la-

3. Susanna van Steenwijk-Gaspoel, *Gezicht op de Lakenhal te Leiden*, 1642 (Museum De Lakenhal, Leiden)

kenkopers, reders en wantsnijders), drapiers en wevers geselecteerd. Drapiers nemen een middenpositie in, tussen lakenkopers en wevers. In 1498 zijn zij nog groothandelaren, in 1748 kleinhandelaren.

De volgende stap is de koppeling van ambachtsslieden aan plekken in de stad.

Een concentratie van een beroepsgroep wordt hieronder aangeduid als geclusterd wanneer meer dan 33% van de beroepsgroep binnen een bepaald stadsdeel woont. Daarbij onderscheiden we matige clustering (33-49%), sterke clustering (50-65%) en zeer sterke clustering (meer dan 66%). Als we naar de clustering per stadsdeel kijken, moeten we helder hebben welke indeling van de stad we hanteren. De belastingkohie-

ren zijn ingedeeld in bonnen, de Leidse historische aanduiding voor wijken. Bij de Volkstelling van 1581 waren er bijvoorbeeld zeventien, maar hun aantal en indeling varieerden. Bij historisch onderzoek naar de verspreiding van welstand wordt in de regel de verdeling in bonnen aangehouden. Wanneer vergelijkingen over meerdere jaren worden gemaakt, is dat echter lastig. Het bon Hogewoerd en Levendaal bijvoorbeeld heeft in de loop van de jaren verschillende indelingen gekend.

Om onduidelijkheden die uit de verschillende wijkindelingen zouden kunnen voortkomen te ondervangen, zijn in mijn onderzoek grotere eenheden gebruikt. Daarbij is zoveel mogelijk uitgegaan van natuurlijke

grenzen in de vorm van waterlopen zoals de Oude Rijn, Nieuwe Rijn, Rijn en Vliet en de Vollersgracht, de latere Langebrug. Zo zijn binnen de middeleeuwse stadsmuren zes stadsdelen onderscheiden: Centrum-oud, Centrum-Pieterswijk, Noord-oud, Oost-oud, Zuid en West (afb. 5).

De zeventiende-eeuwse stadsuitbreiding telt twee gebieden. Noord-nieuw omvat de wijken die in 1611 en 1644 tot stand zijn gekomen, Oost-nieuw het grootste gedeelte van de stadsuitbreiding van 1659. Ook de wijk Zuid is in 1659 uitgebreid, maar gezien de beperkte omvang van deze uitleg is geen onderscheid gemaakt tussen Zuid-oud en Zuid-nieuw. De uitbreidingen zijn typische textielwijken en omvatten een groot contingent wevershuisjes.

Met deze informatie over ambachtlieden en clustering in ons achterhoofd kunnen we nu kijken of het aannemelijk te maken valt dat de hallen de 'magneten' waren die de ambachtlieden naar zich toe trokken en de clustering (mede) veroorzaakten.

OUDE DRAPERIE: CLUSTERING ROND DE LAKENHAL?

In het belastingkohier van 1498 komen in totaal 114 drapiers voor. De meesten behoorden duidelijk tot de financiële toplaag van Leiden, maar daarbij valt wel op dat hun vermogens sterk uiteenliepen. In dat opzicht zijn de drapiers minder homogeen dan bijvoorbeeld de ververs in dat jaar; daar ontlopen minimum- en maximum-belastingaanslag elkaar nauwelijks. Achter

de term drapier gaan dus vermogende en minder vermogende lieden schuil. Van een clustering in een bepaald stadsdeel is geen sprake, ook niet wanneer gelet wordt op de hoogte van de aanslag: minvermogenden komen ook in het centrum voor en de rijksten waren verspreid over de hele stad. In 1557 en 1561 zijn de drapiers matig geclusterd in stadsdeel Oost-oud. In dat gebied waren in dezelfde periode (1544, 1557, 1561) de wevers matig geclusterd. Het vestigingspatroon van de drapiers ging in deze jaren dus hand in hand met dat van de wevers. Dit was logistiek een uitkomst, want drapier en wever zullen elkaar voor de uitwisseling van grondstoffen en halffabricaten regelmatig thuis getroffen moeten hebben.

Lakenkopers worden voor het eerst in de belastingkohieren van 1557 en 1561 genoemd. Hun aantallen zijn gering – in beide jaren vijftien – maar zij zijn in tegenstelling tot de drapiers sterk geclusterd in stadsdeel Centrum-oud (afb. 6a). Dat is opvallend omdat de lakenkopers niet overduidelijk vermogend zijn. Posthumus constateert dat ook voor de latere periode (1599, 1623, 1644) en beschrijft hen als kleine handelaars, die hun clientèle vooral in het Rijnland hadden wonen.⁴⁵

Ook de wantsnijders waren geclusterd in Centrum-oud (afb. 6a). 'Want' is het middeleeuwse woord voor lakense of wollen stof, en wantsnijders zijn zich later kleermakers gaan noemen.⁴⁶ Kleermakers verstelden geen kleding, dat deden de naaisters of oudkleerko-

4. Isaac Claesz. van Swanenburg, *Het vollen en verven*, 1594-1596, uitsnede (Museum De Lakenhal, Leiden)

pers, zij maakten nieuwe kleding.⁴⁷ Wantsnijders/kleermakers waren tevens handelaren. Dat kan worden afgeleid uit het feit dat het wanthuis tot 1411 de plek was waar de lakenhandel plaatsvond. Het bon Wanthuis ontleent zijn naam aan dit gebouw.⁴⁸ Het wanthuis was in de eerste plaats bedoeld voor de wantsnijders, die daar stallen huurden om lakense stof te verkopen.⁴⁹ De functie van wanthuis ging vanaf 1413 over naar het raadhuis.⁵⁰

DE NIEUWE DRAPERIE: CLUSTERING RONDOM SAAI- EN LAKENHAL?

De beroepsaanduiding ‘reder’ duikt voor de eerste keer op in de Volkstelling van 1581. Hoewel een en dezelfde persoon kennelijk als lakenkoper én als reder geregistreerd kon staan - twee textielwerkers die in de volkstelling als reder staan aangeduid komen in een andere bron uit hetzelfde jaar voor als lakenkoper – was de vestigingsvoorkeur van de reders anders dan

die van de lakenkopers.⁵¹ In 1581 waren de reders matig geclusterd in Oost en Zuid (afb. 6a). Bij vijf van hen wordt vermeld dat zij uit Vlaanderen afkomstig waren en bij zeven van de negentien reders staat dat zij minder dan twaalf jaar in het betreffende huis woonden. Deze groep nieuwkomers kan haar vestiging strategisch hebben afgestemd op de locatie van de Lakenhal – op dat moment aan het Steenshuur.

In 1674 en 1748 waren de reders sterk geclusterd in het stadsdeel Noord-nieuw. Niet bij elke reder staat de nering vermeld. Daardoor is het niet mogelijk om na te gaan of lakenreders meer bij de Lakenhal voorkwamen dan saaireders. Niettemin is de sterke concentratie van reders in dit noordelijke stadsdeel opmerkelijk. Van de gegoede reders zou immers verwacht kunnen worden dat ze in het welvarende centrum of op het deftige Rapenburg opdoken.⁵² De groep reders was weliswaar in beide peiljaren klein, maar hun clustering was sterk. De tendens was in beide peiljaren dezelfde, zodat achter deze vestigingsvoorkeur misschien toch een praktische, door het bedrijf bepaalde noodzaak (een vestiging nabij de Lakenhal) vermoed kan worden.

De reders ontwikkelden zich meer en meer tot kapitaalachtige industriëlen die met het buitenland handeldreven.⁵³ Vanaf omstreeks 1640 gingen zij een nieuwe functie vervullen; om meer en sneller te kunnen leveren namen zij meer en meer de productie in eigen hand.⁵⁴ De drapiers degradeerden in de zeventiende eeuw tot kleinhandelaars en tussenmeesters en gingen werken voor de reders.⁵⁵ Zij dienden twee dagen per week in de hal aanwezig te zijn om op eventuele kopers te wachten, de rest van de week zullen zij zich hebben beziggehouden met de aansturing van de verschillende deelbewerkers.⁵⁶ Soms weefden ze naast deze activiteiten ook nog zelf.⁵⁷ De laken- en saaidrapiers en saai- en lakenwevers komen in het peiljaar 1674 in voldoende mate voor om na te gaan of er van een clustering rondom de Laken- of Saaihal sprake was. Saaiwevers waren in 1674 matig geclusterd in het stadsdeel Zuid, in Oost-zuid komen de saaidrapiers sterk geclusterd voor (afb. 6b). Opvallend is dat zij nagenoeg afwezig zijn in Noord-oud en Noord-nieuw. Noord-nieuw kende in 1674 namelijk wel een sterke clustering van lakendrapiers en lakenwevers (afb. 6b).

In het peiljaar 1674 kan binnen zowel de lakennering als de saainering de huis-halafstand als vestigingsfactor worden vermoed. Ook in de Volkstelling van 1748 waren de lakenreders nog altijd geclusterd in het stadsdeel Noord-nieuw, nabij de Lakenhal (afb. 6a). Zij woonden vooral aan de Oude Singel. Een enkele keer waren ze gevestigd in het stadsdeel Noord-oud aan de Oude Vest. Dat is minder ver weg dan het lijkt, want het is dezelfde gracht die aan weerszijden een andere naam draagt.

5. De stadsdelen en de locaties van de lakenhallen en de Saaihal

- L1 LAKENHAL TOT 1567
- L2/S LAKENHAL 1567-1640 / SAAIHAL 1590-1823
- L3 LAKENHAL 1640-1823

INDELING LEIDEN IN 8 GEBIEDEN

- CENTRUM-LOUD
- CENTRUM-PIETERSWIJK
- NOORD-NIEUW (STADSUITLEG 1611 EN 1644)
- NOORD-LOUD
- OOST-NIEUW (STADSUITLEG 1659)
- OOST-LOUD
- WEST
- ZUID (INCLUSIEF ZUID-RIJNEVEST, STADSUITLEG 1659)

1544 WANTSNIJDERS N=35

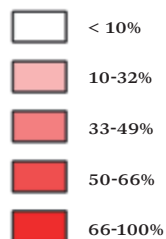
1557 LAKENKOPERS N=15

1581 REDERS N=17

1748 REDERS N=19

6a. De verspreiding van de aangegeven beroepsgroepen tegen de achtergrond van de stadsplattegronden van Jacob van Deventer (ca. 1560) en Christiaan Hagen (1670). De gele stippen geven de locatie van de hallen aan, vergelijk afb. 5

6b. De verspreiding van de aangegeven beroepsgroepen tegen de achtergrond van de stadsplattegrond van Christiaan Hagen (1670). De gele stippen geven de locatie van de hallen aan, vergelijk afb. 5

1674 SAAIWEVERS N=25

1674 SAAIDRAPIERS N=25

1674 LAKENWEVERS N=12

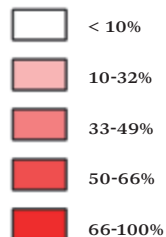
1674 LAKENDRAPIERS N=70

1748 LAKENWEVERS N=369

1748 LAKENDRAPIERS N=19

VOLKSTELLING VAN 1748: EEN RIJKE BRON, ZONDER NAUWKEURIGE BEROEPSREGISTRATIES

Aan de hand van de Volkstelling van 1748 is de vestigingsfactor huis-halafstand lastiger te onderzoeken. Een eerste probleem met deze bron is dat de beroepsaanduiding fabrikteur geen enkele keer voorkomt, terwijl bekend is dat er rond die tijd minstens 175 in Leiden zijn geweest.⁵⁸ De fabrikteur was in de achttiende eeuw degene die niet alleen werk uitgaf, zoals ook de reders en de drapiers dat voorheen deden, maar ook de arbeid van spinners en wevers meer en meer in werkhuizen of ateliers concentreerde.

Een tweede probleem is dat de Volkstelling van 1748 disproportioneel veel lakenwevers telt. 86% van alle 369 wevers is geregistreerd als lakenwever. Laken maakte echter op dat moment maar tien procent van de stedelijke textielproductie uit. Dit doet de vraag rijzen of lakenwever niet als algemene term voor wever is gebruikt. Niettemin kan worden gekeken naar de ruimtelijke spreiding. De lakenwevers waren net als in 1674 geclusterd in het stadsdeel Noord-nieuw, maar nu ook in Oost-nieuw. De clustering in dit stadsdeel kan samenhangen met het feit dat hier de meeste van de 86 werkhuizen (proto-fabrieken) voor wevers en spinners geconcentreerd waren.⁵⁹ Het is niet zozeer de huis-halafstand, maar de werkatelier-huisafstand (of woonwerkafstand) die klein is, waarbij overigens niet uitgesloten kan worden dat de ateliers zich in dit stadsdeel hebben gevestigd omdat hier al veel wevers woonden en dit stadsdeel meer onbebouwde terreinen kende dan Noord-nieuw.

Een derde probleem van de Volkstelling van 1748 is dat ook drapiers weinig nauwkeurig geregistreerd zijn. Bij hen ontbreekt in een derde van de gevallen de aanduiding in welke nering zij werkzaam zijn. De negentien lakendrapiers wonen anders dan in 1674 sterk geclusterd in het stadsdeel Oost-nieuw en opvallend genoeg niet in Noord-nieuw (afb. 6b).

Aan de hand van de Volkstelling van 1748 kan bij de lakennijverheid vanwege onnauwkeurigheid van de bron een al dan niet geclusterde beroepsgroep voor drapiers en wevers eigenlijk niet goed worden onderzocht. Onderzoek naar de saainering loopt ook vast: er zijn maar twee saaidrapiers en zes saaiwevers geregistreerd. Dat lage aantal is niet heel vreemd, want in het midden van de achttiende eeuw maakte het saai nog maar twee procent van de Leidse textielproductie uit.⁶⁰

1749: WONEN OP STAND

De bestudeerde bronnen uit de periode 1498-1748 zijn bekeken op het aspect beroep en locatie. Hierdoor kan ten onrechte de indruk ontstaan dat welstand slechts een geringe rol speelde. Ook al is sprake van een clustering van lakenberoepen nabij de lakenhal, de ambachtslieden zullen toch naar financieel vermogen hebben gewoond. Terwijl een lakenhandelaar in de

nabijheid van de Lakenhal op de Oude Vest/Oude Singel woonde, huisde een wever bijvoorbeeld op de erachter gelegen Lammermarkt. Het hiërarchische verschil onder de textielberoepen kan worden geïllustreerd aan de hand van de situatie 1748/1749.

De Volkstelling van 1748 is gekoppeld aan het Verpondingskohier 1749. Deze combinatie van bronnen is uitzonderlijk. We kijken als voorbeeld naar de lakendrapiers, lakenwevers en saaiwevers in Oost-nieuw. Dit was rond het midden van de achttiende eeuw het meest armlastige stadsdeel,⁶¹ maar naast de grote hoeveelheid kleine wevershuisjes en rug-aan-rugwoningen, kende het aan de Herengracht ook kapitale grachtenpanden.⁶² De lakendrapiers uit de volkstelling woonden zonder uitzondering aan de chique Herengracht, bijna altijd in een eigen huis. Op de Herengracht was ook een enkele lakenwever te vinden, maar dan in een huurhuis. Vaker waren zij gevestigd in wevershuizen op de Waardgracht. Een scherp onderscheid tekent zich af wanneer wordt gekeken naar huurwaarden: de huurwaarde van de lakendrapiers was in dit stadsdeel vier keer hoger (19 gulden) dan die van de lakenwevers (5 gulden). De saaiwevers hadden een fors lagere gemiddelde huurwaarde (2,50 gulden).

CONCLUSIE

Een eerste punt dat kan worden vastgesteld is dat de clustering van lakenhandelaren in Leiden door de tijd heen veranderde. Terwijl in de middeleeuwen de lakenkopers en wantsnijders sterk geclusterd voorkwamen in het oude stadscentrum, waar toen de Lakenhal gevestigd was, hadden de vermogende textielhandelaren (reders) in de vroegmoderne tijd duidelijk geen voorkeur voor vestiging aldaar. In 1581 waren zij geclusterd in de stadsdelen Zuid en Oost-nieuw, in de nabijheid van de Lakenhal, die op dat moment op het Steenschuur gevestigd was. In 1674 waren zij sterk geclusterd in het stadsdeel Noord-nieuw, waar de Lakenhal vanaf 1640 gesitueerd was. De lakenhandelaren waren dus in de peiljaren in de nabijheid van de hal te vinden.

Het vermoeden dat niet alleen sprake was van 'geen nering zonder hal, geen hal zonder nering', zoals Posthumus het strikte neringstelsel in Leiden samenvatte, maar dat ook gold 'geen hal zonder geclusterde beroepsgroep', wordt versterkt door de verspreiding van lakendrapiers, lakenwevers, saaidrapiers en saaiwevers. In 1674 waren zowel de lakendrapiers als de lakenwevers sterk geclusterd in het stadsdeel Noord-nieuw. De saaidrapiers en saaiwevers kwamen hier daarentegen niet voor, zij waren geclusterd in de stadsdelen die dicht bij de Saaihal lagen (Oost-oud en Zuid).

Dit onderzoek toont voor de bovengenoemde zeven textielberoepen een clustering in een stadsdeel aan. Telkens is er een clustering in of grenzend aan de locatie van de hal. Elk beroep afzonderlijk zou te weinig

grond bieden om te concluderen dat huis-halafstand een vestigingsfactor was, maar de zeven beroepen tezamen geven in het tijdvak 1498 tot 1674 voldoende aanwijzing in die richting. Deze tendens om nabij de hal te wonen wil overigens niet zeggen dat welstand als vestigingsfactor geen rol speelde, want ook binnen een beperkte loopafstand tot de hal kan op stand gewoond worden.

Hoewel de Leidse belastingkohieren en de twee volkstellingen prachtige bronnen zijn die niet onderdoen voor de besproken casestudies van Antwerpen of

Londen, is een grotere dataset waarbij niet alleen op het niveau van het stadsdeel maar ook op straat- of perceelniveau kan worden gekeken nog een desideratum. Dan kan immers, in combinatie met het vaststellen van een logische looproute al dan niet met behulp van een computerprogramma als Space Syntax, ook de afstand tot de hal worden meegenomen. De systematische ontsluiting van historische bronnen door de Werkgroep Historisch Leiden in Kaart maakt zoets binnen afzienbare termijn realistisch. Ik hoop er nog een keer over te publiceren.

Naast de twee anonieme reviewers moeten bedankt worden dr. Jaap Evert Abrahamse en Arti Ponsen (Leiden) voor hun waardevolle feedback en commentaar. Dit artikel is geschreven ten tijde van de Corona-lockdown en daarom is ook een woord van dank op zijn plaats aan degenen die boeken en scans opstuurden. Van Oostens onderzoek komt mede voort uit de NWO Veni subsidie 275-60-010.

NOTEN

- 1 B.J. de Vries e.a., 'Het economisch leven: spectaculair succes en diep verval', in: R.C.J. van Maanen en S. Groenveld (red.), *Leiden. De geschiedenis van een Hollandse stad*, Leiden 2003, 85-107, aldaar 98.
- 2 N.W. Posthumus, 'Een zestiende-eeuwse enquête naar de buitenneringen rondom de stad Leiden', *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap* 33 (1911), 1-95, aldaar 51-52.
- 3 H. Kaptein, *Nijverheid op windkracht. Energietransities in Nederland 1500-1900*, Hilversum 2017, 134-135.
- 4 N.W. Posthumus, *De geschiedenis van de Leidsche lakenindustrie deel II. De Nieuwe tijd (zestiende tot achttiende eeuw). De lakenindustrie en verwante industrieën*, 's-Gravenhage 1939, 225.
- 5 L. Noordegraaf, 'The New Draperies in the Northern Netherlands, 1500-1800', in: N.B. Harte (red.), *The New Draperies in the Low Countries and England, 1300-1800* (Pasold Studies in Textiel History; 10), Oxford 1997, 173-195, 184-189; Kaptein 2017 (noot 3), 141; H. Kaptein, *De Hollandse textielnijverheid 1350-1600. Conjunctuur & continuïteit 1350-1600*, Hilversum 1998, 187-188.
- 6 Posthumus 1939, (noot 4), 258, 321-323.
- 7 N.W. Posthumus, *De geschiedenis van de Leidsche lakenindustrie, deel 1, de Middeleeuwen (veertiende tot zestiende eeuw)*, 's-Gravenhage 1908; Posthumus 1939 (noot 4); N.W. Posthumus, *Bronnen tot de geschiedenis van de Leidsche textielnijverheid 1333-1795 (LTN)* (6 delen Rijks Geschiedkundige Publicatiën; 14), 's-Gravenhage 1910-1922. Bij de verwijzingen naar de bronnenuitgave (LTN) staat telkens de p. van pagina vermeld. Posthumus verwijst vanuit zijn *Geschiedenis* niet naar pagina's in de bronnenuitgave, maar naar de nummering van de stukken. In de digitale uitgave van de bronnen is het eenvoudiger zoeken op pagina.
- 8 Noordegraaf 1997 (noot 5), 173.
- 9 D.L. Smail, *Imaginary Cartographies. Possession and Identity in Late Medieval Marseille*, Ithaca 2000, 176-177.
- 10 Een uitgebreide historiografie is opgenomen in: C. Lesger en M.H.D. van Leeuwen, 'Residential Segregation from the Sixteenth to the Nineteenth Century. Evidence from the Netherlands', *Journal of Interdisciplinary History* 42 (2011) 3, 333-369; voor Leiden: T. Bisschops, 'Ruimtelijke vermogensverhoudingen in Leiden (1438-1561). Een pleidooi voor een perceelsgewijze analyse van steden en stedelijke samenlevingen in de Lage Landen', *Stadsgeschiedenis* 2 (2007) 2, 121-138, i.h.b. 126; A. van Steensel, 'Measuring urban inequalities. Spatial patterns of service access in sixteenth Leiden', in: G. Nigro (red.), *Economic inequality in pre-industrial societies. Causes and effect*, Florence 2020 369-388.
- 11 Bijvoorbeeld J. Schofield en A. Vince, *Medieval Towns. The Archaeology of British Towns in Their European Setting*, London/New York 2003, 144; M. Nicholas, *The Growth of the Medieval City. From Late Antiquity to the Early Fourteenth Century*, London/New York 1997, 193.
- 12 C. Rawcliffe, *Urban Bodies. Communal Health in Late Medieval English Towns and Cities*, Woodbridge 2013, 209.
- 13 T. Bisschops, 'It is all about location. GIS, property records and the role of space in shaping late medieval urban life. The case of Antwerp around 1400', *Postclassical Archaeologies* 2 (2012), 83-107.
- 14 Uit figuren 10, 11 en 12 in Bisschops' artikel is af te leiden dat het om ongeveer tweehonderd gelokaliseerde beroepen gaat. De grootste groep zijn de vishandelaren (circa vijftig); de ververs komen circa twaalf keer voor.
- 15 J. Colson, 'Commerce, clusters, and community: a re-evaluation of the occupational geography of London c. 1400-c. 1550', *Economic History Review* 69 (2016) 1, 104-130.
- 16 Colson 2016 (noot 15), 112.
- 17 Slagers komen bijvoorbeeld in elk steekproefjaar gemiddeld maar achttien keer voor.
- 18 In Leiden waren de leerlooiers eveneens in het noordoosten van de stad gesitueerd. Zie R.M.R. van Oosten en S.T.D. Muurling, 'Smelly business. De clustering en concentratie van vieze en stinkende beroepen in Leiden in 1581', *Holland. Historisch tijdschrift* 51 (2019) 3, 128-132.
- 19 C. Arnaud, *Topographien des Alltags: Bologna und Strassburg um 1400. Europa im Mittelalter*, Band 28, Berlin/Boston 2018, 18-19.
- 20 Arnaud 2018 (noot 19), 115-116 en 125.
- 21 De Leidse woningmarkt was een huurdersmarkt; meer dan de helft woonde in een huis dat niet zijn eigendom was. In 1606 was circa 57% van de bijna 5.000 huizen een huurhuis (cijfers uit Dataset 1606 Schoorsteengeld). In 1748 was het aandeel huurhuizen gestegen tot 79% (Dataset Volkstelling 1748).
- 22 Voor een uitgebreide analyse van dit principe in Middeleeuws Bologna en Straatsburg, zie Arnaud 2018 (noot 19).
- 23 Posthumus 1939 (noot 4), 366 en 367; over vollers, zie R.M.R. van Oosten, 'Reading the medieval townscape of Leiden: Fullers, fullers' canals and tentergrounds', *Leiden Medievalists blog* (2019), Leiden University.
- 24 C. Lesger, *Het winkellandschap van Amsterdam. Stedelijke structuur en winkelbedrijf in de vroegmoderne en moderne tijd, 1550-2000*, Hilversum 2013, 37, afb. 1.8.
- 25 Posthumus 1939 (noot 4), 449.
- 26 Posthumus 1939 (noot 4), 451.
- 27 Posthumus 1939 (noot 4), 453.
- 28 Posthumus 1939 (noot 4), 453.
- 29 Bijvoorbeeld: drs LTN III (noot 7), 198, d.d. 1591.
- 30 Posthumus 1939 (noot 4), 338.
- 31 Posthumus 1939 (noot 4), 345.
- 32 Posthumus 1939 (noot 4), 469.
- 33 LTN I (noot 7), p. 81 (1415); p. 215 (1446), p. 247 (1447).

- 34 *LTN I* (noot 7), p. 16 en Posthumus 1939 (noot 4), 157.
- 35 Posthumus 1939 (noot 4), 129. Van 1574 tot 1589 werden gemiddeld een kleine zeshonderd lakens geproduceerd.
- 36 G. Steenmeijer, *Tot cieraet ende aensien deser stede. Arent van 's-Gravensande (ca. 1610-1662), architect en ingenieur*, Leiden 2015, 133.
- 37 Posthumus, *LTN IV* (noot 7), p. 286 (14 maart 1631).
- 38 Besluit bouw Lakenhal: *LTN IV* (noot 7), p. 353 (8 mei 1639); Posthumus 1939 (noot 4), 470 en ook Overvoorde melden dat het gebouw in 1640 gereedkwam, (J.C. Overvoorde, *Toelichting op Inventaris van de archieven van de hallen, 1544-1886*, Leiden 1928, 8). Dit moet 8 augustus 1641 zijn; zie Steenmeijer 2005 (noot 36), 135.
- 39 *LTN*, III, p. 160 (17 september 1587); *LTN*, I (noot 4) p. 178 (17 maart 1589).
- 40 Posthumus 1939 (noot 4), 469.
- 41 Het voorschrift was dat het Leidse laken niet langer dan 35 el en niet korter dan 34 el mocht zijn. Zie Posthumus 1939 (noot 5), 379. Een Leidse el was net zo lang als de Amsterdamse: 68,8 cm.
- 42 1498: Vermogensbelasting 1498. Dataset A. van Steensel, *Historisch Leiden in kaart: vermogensbelasting 1498* (2016), Fedora Identifier, easy-dataset 67435, doi.org/10.17026/dans-zfa-srjh.
- 1502: Vermogensbelasting 1502. Dataset T. Bisschops, raadpleegbaar via Historische Vereniging Oud Leiden/Archiefonderzoek Jan van Hout.
- 1508: Gedwongen Lening 1508. Dataset T. Bisschops, raadpleegbaar via Historische Vereniging Oud Leiden/Archiefonderzoek Jan van Hout.
- 1544: Kohier van de Tiende penning. Dataset A. van Steensel, *Historisch Leiden in kaart: Kohier van de Tiende Penning 1544*. DANS doi.org/10.17026/dans-22f-vpww.
- 1557: Kohier van de Tiende penning. Dataset A. van Steensel, *Historisch Leiden in kaart: Kohier van de tiende penning, 1557* (2016). DANS doi.org/10.17026/dans-zrk-9va3.
- 1561: Kohier van de Tiende penning. Dataset D.J. Noordam/Oosten en R.M.R. van Oosten, *Historisch Leiden in kaart. Kohier van de tiende penning, 1561* (2016). DANS doi.org/10.17026/dans-zkd-sdwn, eveneens raadpleegbaar via Historische Vereniging Oud Leiden/Archiefonderzoek Jan van Hout.
- 1581: Volkstelling 1581. Dataset M. Hooymans, *Ranking the towns. Nieuw licht op de bevolkingsdichtheid van middeleeuwse steden: Volkstelling Leiden 1581, deel 1 & 2* (2019). DANS doi.org/10.17026/dans-2ag-e6qc.
- 1606: Schoorsteengeld 1606, Dataset R.M.R. van Oosten, gemaakt door Werkgroep Schoorsteengeld, raadpleegbaar via Historischleideninkaart.nl.
- 1674: Klein Familiegeld. Dataset een door de maker Gerrit Jan Peltjes ver-

streckte MS-Access database aan de Werkgroep Historisch Leiden in Kaart. De dataset is beschikbaar op DANS <https://doi.org/10.17026/dans-zfy-wu3y>, eveneens raadpleegbaar via Historische Vereniging Oud Leiden/Archiefonderzoek Jan van Hout.

1748: Volkstelling 1748. Dataset H.A. Diederiks (Universiteit Leiden) en H.D. Tjalsma, *Leiden Historical Population Databank 1700-1850, Kohier 1748* (1972). DANS <https://doi.org/10.17026/dans-23u-3exj>.

BRON	AANTAL REGISTRATIES	MET BEROEP	PROCENTUEEL AANDEEL MET EEN VERMELDING VAN BEROEP
Vermogensbelasting 1498	3010	867	29%
Vermogensbelasting 1502	1441	552	38%
Gedwongen Lening 1508	290	54	19%
Tiende Penning 1544	1910	646	34%
Tiende Penning 1557	2757 eigenaren 833 huurders	1335 eigenaren 254 huurders	48% eigenaren 30% huurders
Tiende Penning 1561	2785	1396	50%
Volkstelling 1581	12277	3258	27%
Klein Familiegeld 1674	2724	2520	93%
Volkstelling 1748	9757 (binnen stadsmuren)	6803	70%

Overzicht gebruikte bronnen. In de literatuurlijst staat de opsomming van de gebruikte datasets (transcripties)

- 43 G. van Tussenbroek, 'Geografie van arm en rijk. Het kohier van de tiende penning van Amsterdam (1562)', *Tijdschrift voor Historische Geografie* 14 (2018), 242-255, aldaar 244.
- 44 Posthumus 1939 (noot 4), 642 vermeldt bijvoorbeeld dat er in 1602 circa drieduizend wevers in Leiden werkzaam zijn, in 1667 ca. 3500. Overigens is het onduidelijk hoe hij aan deze aantallen komt (vgl. p. 642, noot 5 en tabel 113, p. 939).
- 45 Posthumus 1939 (noot 4), 817.
- 46 In de charters van het kleermakersgilde wordt in 1436, 1519, en 1561 nog uitsluitend gesproken over wantsnijders. In het charter van 1578 komen beide termen naast elkaar voor. Transcripties H. van Endhoven, beschikbaar op de website van Oud Leiden/Jan van Hout archiefonderzoek.
- 47 H. Zimmerman, 'Uit de gracht van Alva. Textielresten onder de loep', in: H. Brand, J. Benders en R. Nip (red.), *Stedelijk verleden in veelvoud. Opstellen over laatmiddeleeuwse stadsgeschiedenis in de Nederlanden voor Dick de Boer*, Hilversum 2011, 137-151, aldaar 147.
- 48 Posthumus 1908 (noot 4), 165.
- 49 Posthumus 1908 (noot 4), 264-267.
- 50 Het is opmerkelijk dat wantsnijders bij Posthumus er wat bekaaid vanaf komen. Hij meent dat middeleeuwse wantsnijders 'weinig vermogen' bezaten en dat hun aantal vergeleken met de drapiers gering was; zie Posthumus 1908 (noot 4), 267. Uit de belastingregisters blijkt het tegendeel. Het waren niet alleen de wantsnijders die lakense stof verkochten, ook drapiers en anderen mochten dat doen. De verkoop hoefde midden vijftiende eeuw ook niet noodzakelijkerwijs op de hal te gebeuren, verkoop aan huis was toegestaan zolang er maar 'stalgeld' of 'ellengeld' werd betaald. Alleen de verkoop van kleine lappen lakense stof was accijnsvrij.
- 51 Dit geldt voor Jacob Balde en Claes de Turck, die beiden uit Vlaanderen afkomstig zijn en in baaien en saaien handelen. Dit is nagegaan in de database van Historisch Leiden in Kaart (www.historischleideninkaart.nl).
- 52 M.R. Prak, *Gezeten burgers. De elite in een Hollandse stad. Leiden 1700-1780*, Amsterdam 1985, 226-228; G.J. Peltjes, *Leidse Lasten. Twee belastingkohlern uit 1674* (uitgave van NHDA, Nederlands Historisch Data Archief), Leiden 1985. De tekst van het boek is raadpleegbaar op de website van Oude Leiden/Jan van Hout, paragraaf 5.3.
- 53 Posthumus 1939 (noot 4), 711.
- 54 Posthumus 1939 (noot 4), 529-530.
- 55 Posthumus 1939 (noot 4), 503, 810.
- 56 Posthumus 1939 (noot 4), 811, 814.

- 57 Posthumus 1939 (noot 4), 564-569.
- 58 Posthumus 1939, (noot 4), 1033.
- 59 Leiden telde op dat moment 86 werkhuisen. Het stadsdeel Oost-nieuw had een duidelijke concentratie van 32 werkhuisen. In Noord-nieuw stonden opvallend weinig van dergelijke 'proto-fabrieken': slechts vier stuks. H.D. Tjalsma, 'Een karakterisering van Leiden in 1749', in: H.A. Diederiks, D.J. Noordam en H.D. Tjalsma (red.), *Armoede en sociale spanning. Sociaal-historische studies over Leiden in de achttiende eeuw*, Hilversum 1985, 17-44, aldaar 28; in het artikel staan de aantallen niet vermeld. Heiko Tjalsma (Oegstgeest) was zo vriendelijk deze informatie te verstrekken (april 2020).
- 60 Productiecijfers afgeleid uit Posthumus 1939 (noot 4), 930-931 (1672), 1098-1099 (1748). Voor het jaar 1674 zijn er geen opgaven van de saainering, daarom is het dichtstbijzijnde voorgaande jaar gekozen.
- 61 H.D. Tjalsma, 'Leidse Textielarbeiders in de achttiende eeuw', in: J.K.S. Moes en B.M.A. de Vries (red.), *Stof uit het Leidse verleden. Zeven eeuwen textielnijverheid*, Utrecht 1991, 91-99, aldaar 97.
- 62 Over de aard van de bebouwing in dit stadsdeel, zie R.M.R. van Oosten e.a., 'Leidse wevershuizen in seriebouw. Een materiële getuigenis van "projectontwikkeling" in de Gouden eeuw', *Archeologie in Nederland* nr. 3, 2017, 36-45.

DR. R.M.R. VAN OOSTEN is opgeleid als archeoloog en historicus. Ze is als universitair docent stadsarcheologie verbonden aan de Faculteit der Archeolo-

gie, Universiteit Leiden en realiseerde samen met onder anderen dr. A. van Steensel (RUG) deelprojecten van het doorlopende project Historisch Leiden in Kaart.

THE SETTLEMENT PATTERN OF CLOTH MERCHANTS, MAKERS AND WEAVERS IN THE TEXTILE CITY OF LEIDEN 1498-1748

ROOS VAN OOSTEN

Leiden was once the foremost textile city in Europe. Under 'de nieuwe draperie' (the new cloth industry, from 1580), a wide variety of woollen textiles were produced. At the pinnacle of this industry the city had no fewer than seven cloth halls. Merchants, makers and weavers usually worked from home, appearing at the hall at set times to have their semi-finished or finished products inspected for quality. Thus broadcloth weavers went to the Lakenhal (Cloth Hall) and the serge weavers to the Saaihal (Serge Hall). The economic historian N.W. Posthumus summarized this strictly regulated craft system as 'no occupation without a hall, no hall without an occupation'. This article draws on occupational data in seven tax assessment registers and two censuses from the period 1498-1748 to investigate whether the location of the halls influenced the settlement pattern of cloth merchants, makers and weavers. In other words, was the distance between home and hall a determining factor in where people chose to live?

For this purpose the city was divided into eight districts. An occupational concentration is categorized as clustered when more than one third of a particular occupational group lived in the district concerned. Within this a distinction has been made between moderate clustering (33-49%), strong clustering (50-65%) and very strong clustering (over 66%).

The clustering of cloth merchants in Leiden changed over time. Whereas in the Middle Ages there were high concentrations of cloth buyers and dealers in the historical centre where the Lakenhal was then situated, by the Early Modern period the wealthy textile merchants

(shipowners) had moved on. In 1581 they were clustered in the Zuid and Oost-nieuw districts, once again close to the Lakenhal, which was then situated on the Steenschuur canal. In 1674 there was a strong concentration in Noord-nieuw, the district where the Laken had been located since 1640. Thus in each of the reference years, the cloth merchants were to be found in the vicinity of the cloth hall.

The surmise that, in addition to 'no occupation without a hall, no hall without an occupation', a case of 'no hall without a clustered occupational group' prevailed is reinforced by the distribution of cloth makers, cloth weavers, serge makers and serge weavers. In 1674 there was a strong concentration of both cloth makers and cloth weavers in Noord-nieuw. There were, however, no serge makers or weavers in Noord-nieuw; they were concentrated in areas closer to the Saaihal (Oost-oud and Zuid).

This study reveals clusters of seven textile-related occupations in various districts. In each instance there was a cluster in or adjacent to the location of the associated hall. On their own, individual occupations would provide insufficient grounds for concluding that the house-hall distance was a determining factor for locating a business, but taken together, the seven occupations provide enough indications in that direction in the period 1498 to 1674. This tendency of living close to the hall does not mean that prosperity played no role at all, because even within a limited walking distance from the hall it was still possible to live in a desirable area.